

EEN STUKJE HEMEL OP AARDE

IMMATERIËLE ARCHITECTUUR UIT GOTIEK EN NEOGOTIEK

PETER TIMMERMAN

Het devote karakter van de hoge Middeleeuwen is goed af te lezen aan de gotische kathedralen. Deze imposante gebouwen proberen aan de zwaartekracht te ontsnappen en zoveel mogelijk licht toe te laten om zo het Nieuwe Jeruzalem, de zwevende en stralende stad van God, uit te beelden. Tijdens de Renaissance had men weinig op met deze symboliek en bouwstijl; gotiek werd een scheldwoord. Pas in de negentiende eeuw ontstond herwaardering en bouwde de Berlijnse architect Karl Friedrich Schinkel voort op de immateriële architectuur uit de gotiek: ‘Jetzt ward der Geist völlig Sieger über die Masse oder Materie.’

Het interieur van een gotische kathedraal lijkt op een ragfijn spinneweb waar de zon doorheen schijnt. Met dit haast immateriële karakter onderscheidt de gotische kathedraal zich duidelijk van haar voorganger: de romaanse kerk uit de periode 1050–1200. Deze kerken ogen van buiten als een vesting, zijn binnen relatief donker en geven door de dikke muren een gevoel van geborgenheid en veiligheid. Een muur is een muur: massief en dragend. De ramen zijn als nissen uitgespaard, niet te groot, zodat de muren hun dragende kracht behouden. In de gotiek probeert men de wanden juist op te lossen.

SPINNEWEBARCHITECTUUR

De zogenaamde wanddoorbreking was mogelijk door een aantal bouwkundige innovaties: de spitsboog, en het daarmee samenhangende spitsvormige gewelf, dragende ribben en steunberen. In de romaanse bouwkunst paste men vooral de ronde boog en tongewelven toe. Bij deze constructies moest relatief veel kracht in zijwaartse richting worden opgevangen door solide muren. De gotische spitsboog en het spitsvormige gewelf daarentegen oefenen minder zijwaartse kracht uit en maken het mogelijk om veel ranker te bouwen. Ook de gewelven zijn anders geconstrueerd: voorheen metselde men een compleet gewelf en voegde daar later,

bij wijze van decoratie, ribben aan toe. In de gotiek vormden de ribben het dragend skelet en werd het gewelf daar aan opgehangen.

Het gewelf hoefde nu niet langer over de volle lengte door muren gestut te worden; vier zuilen op de hoeken volstonden. Op deze zuilen werkten natuurlijk ook zijwaartse krachten; deze ving men buiten het gebouw op met de voor de gotiek zo kenmerkende steunberen en luchtbogen.

Welbeschouwd zijn de dragende muren van een gotische kathedraal of kapel in kleine stukken opgedeeld, een kwartslag gedraaid en buiten loodrecht op de glaswanden geplaatst (afbeelding 2). Hierdoor kan binnen volstaan worden met een zeer rank skelet bestaande uit ribben en zuilen. De lege ruimtes tussen de zuilen hebben geen dragende functie meer en kunnen met glas opgevuld worden. Dankzij deze verbluffende bouwtechniek lijkt het gebouw binnen eerder van licht en fijne schaduwen gemaakt

dan van steen. Men krijgt het gevoel in een andere wereld te zijn, in een klein stukje hemel.

Een fraai voorbeeld hiervan vormt La Sainte Chapelle (Parijs, 1243–1248). Weliswaar geen kathedraal, maar ook als kapel exemplarisch voor de gotische wanddoorbreking. Het oplossen van de bouwmassa wordt hier versterkt door de fijne verticale geleiding van de zuilen en door talrijke decoraties met bladgoud. De gewelven van de ka-

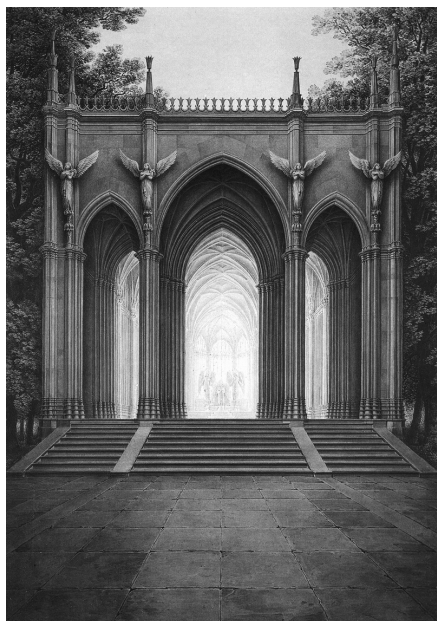

AFBEELDING 1 – LA SAINTE CHAPELLE (1243–1248),
PARIS

AFBEELDING 2 – LA SAINTE CHAPELLE

AFBEELDING 3 – ONTWERP NEOGOTISCH MAUSOLEUM (1810)
DOOR K.F. SCHINKEL

AFBEELDING 4 – ONTWERP NEOGOTISCH MAUSOLEUM (1810) DOOR
K.F. SCHINKEL

pel, diepblauw geschilderd en van gouden sterretjes voorzien, symboliseren de hemel (afbeelding 1).

HET NIEUWE JERUZALEM

Voor de religieuze middeleeuwen was één ding boven alle twijfel verheven: een godshuis moest de allerfraaiste uitdrukking van het geloof zijn. Uit iedere spitsboog, zuil, pinakel en glas-inloodraam diende een diepe religiositeit te spreken. Een gotische kathedraal is uiteraard meer dan de ingenieuze oplossing van een bouwkundig vraagstuk; het maken van een ijle lichte ruimte had iets te betekenen. Deze betekenis moet in de Bijbel gezocht worden, en wel in het Nieuwe Testament bij de *Openbaring van Johannes*. Dit bijbelboek maakte diepe indruk op de middeleeuwen. Johannes beschrijft hoe God, na een serie verwoestingen en het Laatste Oordeel, een hemelse stad, het Nieuwe Jeruzalem, op aarde laat neerdalen, als toevluchtsoord voor alle verlost: 'De stad schitterde als God Zelf. Er kwam een gloed vanaf als van een zeer dure edelsteen, als van een kristalheldere diamant. De stad zelf was van zuiver goud en zo doorzichtig als glas. De muur bestond uit een doorschijnend edelgesteente, uit diamant. En de hoofdstraat was van zuiver goud, als doorzichtig glas.' De eigenschappen van deze hemelse stad zien we terug in het interieur van de gotische kathedraal. Het doorschijnende karakter wordt prachtig uitgebeeld door de glazen wanden van de kathedraal. Met gekleurde glas-inloodramen is het haast een directe verbeelding van een muur van 'doorschijnend edelgesteente'. Een prachtig symbool voor God, de bron van alle licht.

In het visioen van Johannes is het Nieuwe Jeruzalem niet alleen doortrokken van goddelijk licht, de stad zweeft ook boven de aarde. De architecten uit de gotiek proberen ook dit aspect in hun kathedralen te verbeelden. Binnen wordt de suggestie van zweven gewekt door de ruime bogen die het middenschip begrenzen. Daarboven bevindt zich het triforium, een galerij, precies daar waar de hoofdbeuk boven de zijbeuk uitsteekt. Eerst waren dit galerijen zonder ramen, maar later zien we ook daar het licht doorbreken. Boven dit triforium rijzen weer slanke vensters op. Deze verticale stapeling van langgerekte elementen, overal doordrongen van licht, wekt de indruk alsof de zwaartekracht hier geen grip meer heeft.

Ook in het exterieur probeert men dit beeld van opstijgen, ontsnappen aan de aarde te verbeelden. De steunberen met hun pinakels en de spitse daklijsten van de vensters steken vaak nét boven de aanzet van het dak uit, wat een opgaande beweging suggereert (afbeelding 2). Bij de grote kathedralen versterken de vele lichtbogen het beeld van een architectuur die aan de zwaartekracht probeert te ontsnappen. Dat deze poging ook in de twintigste eeuw nog flinke indruk maakte, blijkt wel uit de woorden van de Frans/Zwitserse architect Le Corbusier: 'The cathedral is a drama; a fight against the force of gravity.'

WAARDERING GOTIEK

Tijdens de Renaissance begon men de gotische bouwkunst te verafschuwen. Schilder en architect Giorgio Vasari (1511–1574) bijvoorbeeld omschreef de gotiek als een 'opeenstapeling van bijgebouwen, overladen met ornamentiek van obeliskken, torentjes en bladwerk'. Hij beklaagde zich erover dat 'de Goten, uitvinders van deze maniera, het werk van den Ouden hadden verwoest'. In de ogen van de renaissance-mens was de gotiek een dwaling uit een obscure tijdperk.

Pas later, tijdens de Romantiek van eind achttiende en begin negentiende eeuw, gaat men de gotiek op haar eigen merites beoordelen.

Zo toont bijvoorbeeld Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) zich, tegen al zijn verwachtingen in, zeer gecharmeerd van de kathedraal te Straatsburg. Ook voor architect Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) is de gotiek een volwaardige stijl, die prima met de klassieke bouwkunst samengaat. Zo ontwierp Schinkel in 1835 voor de koning van Pruisen een residentie. In dit enorme plan prijken veel neoclassicistische gebouwen: een theater, museum, woonpaleis en diverse gastenverblijven met Griekse zuilen en timpanen. Kroon van de residentie vormt een reusachtige neogotische centraal gebouwde kerk. Schinkel was van mening dat de gotiek de meest geschikte bouwstijl was om religieuze gevoelens tot uitdrukking te brengen. Een opvatting die hij al in 1810 aan het papier toevertrouwde toen hij voor koningin Luise een mausoleum in neogotische stijl ontwierp.

HET MAUSOLEUM VOOR KONINGIN LUISE

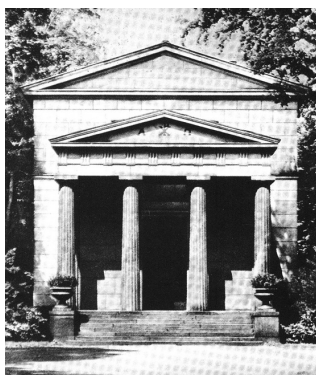
Toen Luise van Pruisen in 1810 plotseling overleed, wilde koning Friedrich Wilhelm III direct een mausoleum voor zijn vrouw oprichten. Hij maakte zelf een ruwe schets voor een neoclassicistische tempel; Schinkel moest dit uitwerken en op de bouw toezien. Dit mausoleum staat in het park van slot Charlottenburg in Berlijn (afbeelding 5). Schinkel was er niet geheel content mee, getuige een neogotisch ontwerp dat hij een jaar later presenteerde. Bij dit ontwerp (nooit gerealiseerd) schreef Schinkel een toelichtende tekst waarin hij betoogde dat de gotische bouwstijl zeer passend is voor een gebouw dat over zo'n diepe kwestie als de dood gaat.

De Griekse en Romeinse levensbeschouwing was in zijn optiek te sterk op het aardse gericht. Deze *Schicksalsreligionen*, zoals hij ze noemde, geloofden niet in een verlossing na de dood. Voor een mausoleum daarom vond Schinkel de architectuur van de Klassieke Oudheid ongeschikt, hij noemde haar in dit verband zelfs 'koud en betekenisloos'. In de gotiek daarentegen ziet hij een hoopvoller en geestelijker architectuur. Hier ziet hij de

'macht van de geest over de materiële wereld' aan het werk: men slaagt erin met minder bouwmassa even stevig, maar veel ranker te bouwen. Met name in de spitsboog, en het daarop gebaseerde spitsvormige gewelf, ontwaart hij dit geestelijke aspect. De gotische boog maakt als het ware een soort 'vlucht' naar boven; zij omarmt lucht en hemel (afbeelding 3 en 4). Dat is heel wat anders dan de solide bouwkunst van Grieken en Romeinen: daar zien we zuilen het gewicht van architraven torsen (afbeelding 5).

Het immateriële karakter van de gotiek verschaft Schinkel natuurlijk het perfecte beeld voor zijn mausoleum waarin hij probeerde om het christelijke geloof, en vooral de verlossing na de dood, tot uitdrukking te brengen. De dood is hier geen afschrikwekkend einde, maar een transitie naar een ander, geestelijk leven. Schinkel zet ook, geheel in gotische traditie, het licht als overtuigingsmiddel in. De voorkant van het gebouwtje is expres tussen hoge bomen gesitueerd, zodat de entreehal in schaduw verzonken ligt. De hal daarachter, voorzien van hoge vensters, laat juist veel licht binnen, dit licht lokt de bezoeker het paviljoen binnen. Bij het betreden ervan ondergaat hij een tweetal overgangen: die van donker naar licht, en, door het betreden van de trappen, die van laag naar verheven. Daar ligt koningin Luise omringd door *himmlische Genien* die haar ziel beschermen en meevoeren. Het glas in de hoge ramen is diep rood en werpt een zachte gloed op het witmarmeren interieur. Dit schijnsel symboliseert het ochtendlicht, waarmee een nieuwe dag, een nieuw leven, begint.

Ir. P. Timmerman is publicist en hoofd van het Studium Generale van de Universiteit Twente.

AFBEELDING 5 – NEOCLASSICISTISCH MAUSOLEUM (1810), BERLIN